

razmišljanja o izložbi u parizu »umjetnost na tlu jugoslavije od prehistorije do danas«

pariz, grand palais
2. 3. — 17. 5. 1971.

ivo maroević

Grand Palais je otvorio svoja vrata. Uzvanici su došli i prošli. Izložba je otvorena i prepuštena rijeci posjetilaca koji će prolaziti doživljavajući srž kultura koje su se na jednom povijesno, društveno, zemljopisno i klimatsko heterogenom tlu taložile kao tragovi narodâ što su svoje postojanje time urezivali u granitne stijene vremena, da bi se danas predstavili svijetu u osnovnim slojevima svoga umjetničkog izraza. Prvi put su se na okupu našli umjetnički predmeti koji su živjeli svaki u svojoj sredini, poznati često iz uljepšanih reprodukcija, starih fotografija, čak iz nekog dalekog sjećanja. Našli su se zajedno, izloženi svaki posebno, za sebe, kao jedinka, istina, u kontekstima i korelacijama s predmetima oko sebe, ali istrgnuti iz svoje okoline, iz arhitekture i ambijenta, iz sredine u kojoj su živjeli svojim posebnim životom. Sve fotografije, dijazpozitivi, karte i ostala pomagala, što u predvorju prate i pomažu stvaranje općeg dojma, nestaju kad se uđe među predmete, koji se doživljavaju u čistoći njihova zapravo muzejskog značaja. Ostaje ipak otvoreno jedno pitanje. Kako sve to doživljavaju ljudi koji ne poznaju autentične ambijente tih naših raspela

i poliptiha? Može li im vizuelna predodžba koju su ponijeli iz predvorja pomoći ili im je ta pomoć suvišna, ili im je predmet sam po sebi dovoljan u izricanju umjetničke, ljudske i autentične istine. S takvim se mislima ulazi. Konceptcija je verbalno prisutna u svijesti. Znamo s čime smo došli i što to za nas znači, tako da se dileme mogu mirne duše potisnuti. U globalu rečeno, koncepciju smo prihvatili i ona je diktirala svoje uvjete.

Trebalo je doći s originalnim umjetninama (učinjena je samo jedna iznimka — kopija Škrinje sv. Šimuna), predstaviti razdoblja i kulturne krugove s tih nekoliko umjetnina, pokretnih i dostupnih. Arhitektura i urbanizam, pejzaži i sredine u kojima je rasla i dobivala svoje mnogoznačne karakteristike ta umjetnost inventara i crkava, riznica i ormara, knjižnica i muzeja, ostali su u predvorju najvjerojatnije nedovoljno zapaženi, pogledani usput, često na kraju i nakon svega, nedoživljeni.

Nije imalo smisla čak ni teoretizirati, da li i koliko umjetnina gubi ili možda dobiva istrgnuta iz svoga vjekovnog konteksta. Ostao je samo jedan kontekst u kome su se mogle promatrati umjetnine. Bio

je to kontekst Grand Palaisa, kontekst postave koja je bila vezana postojećim prostorom i brojem eksponata, kontekst bolje ili slabije ostvarenih cjelovitosti pojedinih kulturnih krugova, kontekst susjedstva u kome velika slikana romanička raspela imaju sreću da žive na većim plohama, da asocijativno reproduciraju svoju autentičnu dimenziju, dok su se renesansni poliptisi (govorim o gotičko-renesansnom krugu) izgubili u hodnicima, jedan drugom nasuprot. Pitanje koga hvaliti a koga kuditi ostaje potpuno promašeno.

Takva su razmišljanja sasvim sigurno došla nakon obilaska izložbe: kao posljedica, možda kao reakcija na nedostatke koje svaka koncepcija u sebi nosi. Rezultat su možda i naše opterećenosti poznavanjem materijala u drugačijim uvjetima, unutar arhitekture, u polumračnim ambijentima, u međuzavisnosti koje se ovdje odričemo da bismo zauzvrat dobili nešto drugo, dimenziju koju ne poznamo, koju čak nismo ni mogli poznavati. Stoga je za posjetioca iz domovine sigurno najzanimljivije analizirati taj moment i tu vrijednost izložbe; vrijednost neponovljivosti doživljaja svih tih umjetnina na jednom mjestu, u susjedstvu, u istim uvjetima. Muzejski eksponat, koji već desetljećima živi u muzejskoj unutrašnjosti, izoliran u svojoj vitrini ili na zidu, sačuvan često u detaljima, izložen je uz crkveni predmet koji je još u upotrebi, u kultu, predmet koji će se sutra vratiti na oltar ili zid, u sakristiju, među klecala i koji je imao drugačiji tretman u iskazivanju svoje vrijednosti. Usporedbe su moguće odmah, na samom mjestu. Ne zbog nadmetanja, nego zbog cjelovitijeg shvaćanja jedinstva kulturnih krugova. Umjetnine-reprezentanti pokazale su zatvorenost i zračenje, interakciju kulturnih tokova, koji su ipak relativno čvrsto određeni povijesnim, kronološkim i zemljopisnim granicama.

Treba li se, slijedom takvog razmišljanja, držati sheme koja je u prezentiranju, katalogom i postavom, čvrsto određena? Shema je to koja čitav materijal nudi posjetiocu svistan u nekoliko cjelina: arheologija, romanika, Jugoslavija bizantina, gotika s renesansom, barok s islamskom umjetnošću, umjetnost

19. i 20. stoljeća (u ovu je potonju uključen i crtani film), a stoji je od stilskih razdoblja kao terminâ za označivanje pripadnosti određenom kulturnom krugu, vremenskih razdoblja kao konglomeratâ različitih pojava koje se unutar njih javljaju, sa svim posljedicama koje proizlaze iz vremenskih određenja (19. i 20. stoljeće), zatim jednog golemog i raznovrsnog područja što ga je naslov arheologija povezao jedino načinom pronalazjenja i metodom osnovnog pristupa i, napokon, jednog kulturnog kruga, bizantskog u ovom slučaju, koji je bez obzira na kronološke i etničke granice predstavljen ne kao stil nego kao definirana cjelina (termin je uvjetan s obzirom na ograničenost materijala) s elementima razvitka, trajanja, stilskih promjena i utjecaja koji su čvrsto vezani cjelovitošću odnosa i pripadanja jednoj definiranoj kulturi (posebnosti su izražene, kao i interakcije). Dakle, već u pristupu, u ovako grubo nabacenoj shemi vide se stanovite nedoumice, kojih je bilo u stvaranju koncepcije, temeljene na pretpostavci izlaganja originala. Stanovita nedosljednost bila je posljedica sintetiziranja na bazi neujednačenih ostalih polaznih premisa. Heterogenost prikaza 19. i 20. stoljeća nije se mogla predstaviti kao raznolikost i raznovrsnost izraza. U arheologiji tek vrstan poznavalac može dokučiti ishodišta, iako se postava i katalog trude da kronologijom utvrde poredak.

Krene li se takvom shemom, uzimajući u obzir to što nam ona nudi, tada u čitavoj kompoziciji izložbe snažno iskače jedna cjelina koja je konceptijski zaokružena (bez obzira na eventualne prigovore u izboru eksponata), koja je možda i stjecajem okolnosti (zbog dovoljne visine izložbenog prostora na tom mjestu) cjelovito i impresivno postavljena, sa snažnim vertikalnim naglascima. Ta cjelina, taj zapadni kulturni krug romanike i predromanike izaziva divljenje i sasvim sigurno zavređuje opću pažnju. Najimpresivniji hrvatski materijal na izložbi dobio je tako svoje mjesto u Evropi. Romaničko jedinstvo raznolikosti materijala i načina izražavanja, koje seže od kamenih oltarnih pregrada predromanike sv. Nediljice do monumentalnih oslikanih križeva, od

onih kamenih simbola iz starohrvatskih crkvice do reprezentativnih korskih klupa splitske katedrale, od iluminiranih rukopisa do bjelečnosti, od splitskih ikona do zadarskog srebra i zlata, do izvanrednih rapskih emajliranih pločica, našlo je svoj poseban izraz. Dok doživljavamo taj izbor romaničkog materijala u onoj muzeološki shvaćenoj cjelovitosti u kojoj se prvi put u svojoj povijesti dodiruju prekrasna brončana romanička raspela iz Martinščine (Hrvatsko zagorje) i Prožure (Mljet), pred očima nam se otvara potpuna dimenzija ne samo kulturnoga kruga i tokova kojima je ta kultura pripadala, nego i moći, državne, gospodarske i političke, koja je omogućila da se takav kreativni duh izrazi. Bez obzira na ocjene i sudove pariskih i ostalih stručnjaka, koji vjerojatno drugim očima gledaju izložke, mislim da je za nas, koji smo iz domovine došli vidjeti izložbu, doživljaj romanike, po osjećanju punine djelovanja na svim poljima umjetničkog izražavanja u svojem vremenu, po vrijednosti izložaka čak i u odnosu na djela nastala u glavnim središtima romaničke kulture, postao svakako dominantni doživljaj izložbe.

Sve ostalo ostaje više ili manje u sjeni. Arheologija, iako raspolaže bogatim materijalom, ostala je ne cjelovita zbog velikih vremenskih

raspona koje je obuhvatila i praktične nemogućnosti da taj materijal zaokruženo predoči. Kvalitetom izložaka i njihovim značenjem u povijesti evropske kulture arheologija ide među najvrednije cjeline na izložbi, ali ipak djeluje heterogeno. Detalji su izvanredni, a cjelovitosti nema. Šteta je što su neki izložci visoke vrijednosti, kao na primjer kip Minerve iz Varaždinskih Toplica i lik Tiberija kao augura iz Zadra, izloženi u predvorju, sa strane, izvan konteksta izložbe, prilično neatraktivno, tako da im se gubi komparativna vrijednost, a ujedno izmiču pogledu velikog broja posjetilaca.

Skučenost izložbenog prostora ili prekobrojnost izložaka treba istaknuti kao čimbenik koji se sve više osjeća kako se kronološki približavamo našim danima. To čini da su izložci silom prilika često postavljeni neadekvatno. Svakako je najveći propust učinjen kad je impozantni remetinački oltar izložen ispod stubišta kojim se ide na drugi kat, dok je ispred njega postavljena skulptura Frangešovog bika, pa se oltar ne može ni razgledati, a kamoli doživjeti onako kako zaslužuje.

Već bizantski kulturni krug, izložen u rotondi u prizemlju i na prvom katu, izaziva stanovitu nelagodnost množinom materijala koji ostaje monoton, bez vrijednosnih naglasaka. Velik broj ikona na drvu dominira, tako da se gledano u cjelini gubi dojam kompleksnosti jedne kulture koja se očitovala i u drugim oblicima umjetničkog izraza. Jednostranost i količina vrlo vrijednog materijala, koja impresionira posjetioca, nadilaze doživljaj vrijednosti pojedinih, pa i najvrednijih izložaka. Taj se doživljaj gubi u masi i krug se zatvara. Očito je da nedostaju prostorno naglašene vrijednosne vertikale.

Gotika i renesansa, koje se prepleću u našim prostorima i koje su s pravom zajedno prezentirane, nisu na izložbi prikazane u onom svom logičnom rastu od Blaža Jurjeva i Jakova iz Pule do Ivana Duknovića i Franje Vranjanina. Oni su zastupljeni na izložbi, Blaž Jurjev čak s tri velika izložka, raspelom iz Stona i poliptisima iz Korčule i Trogira, ali je na žalost i tu izložbeni prostor spriječio doživljaj cjelovi-

tosti kakav se mogao očekivati. Poliptisi se nižu jedan kraj drugoga, jedan nasuprot drugome u uskom prostoru koji se doima poput hodnika. Lazanićev sv. Vlaho nalazi se nisko, pritisnut modernim lamelastim stropom i gubi svoju prostornu dimenziju. Izložci su ovdje izgubili svoj dignitet, svoju temeljnu prostornu dimenziju, postali su predmeti u nizu. Namaće se zaključak da je možda bilo bolje reducirati materijal kako bi se postigla cjelovitost dojma, umjesto isticanja parcijalnih vrijednosti koje se često međusobno poništavaju umjesto da se zbrajaju. Unatoč spomenutim nedostacima teško je reći da nas izložci ostavljaju nezainteresiranim. Naglasci su ostvareni u kvaliteti i raznolikosti izraza i materijala. Monotonije nema, pojavljuje se samo neuglednost umjesto raskoši, neuglednost zbog nemogućnosti da se izložci dožive u svojim pravim dimenzijama. Vratimo li se ovdje na početna razmišljanja, zaključit ćemo da takav postav izložbe sasvim sigurno nije pridonio kvalitetnijem poimanju umjetnine. Čvrsti Duknović i nježni Vranjanin gotovo su na dohvat ruke jedan drugome, pomalo rustični Lazanić nalazi se ispred raspjevane čipke Kalorijeve pale: da li po želji kreatora izložbe ili zbog zahtjeva prostora?

Barok, izložen s umjetnošću devetnaestog stoljeća, zaokružuje osnovni dojam necjelovitosti prezentiranih izložaka na prvom katu Velike dvorane. Koliko su se god još u izlaganju gotike i renesanse mogli zapaziti pokušaji da se postavom izložbe ostvari zaokruženosť u kontinuitetu (bez obzira na to koliko su ti pokušaji bili uspješni) i definiranosti stilskog izraza, toliko je barok ostao rascjepkan u tri grupe od kojih prva, s oltarima i Benkovićevom »žrtvom Abrahamovom«, predstavlja uvod, ali i sredinu teme. Druga grupa, sa simetrično postavljenim anđelčićima i polustropno postavljenom Metzingerovom slikom, nikako ne uspijeva izazvati asocijaciju na baroknu kapelu, iako za tim teži. Tekstil iz riznice zagrebačke katedrale, s relikvijarima i mitrom biskupa Gulaya, zaključuje barokni dio izložbe. Božji grob, vezeni sarkofag, nije

izložen kao plastika koja bi razigrala i oplemenila prostor, nego su mu neki dijelovi postavljeni u vitrinu, jedan iznad drugoga. S druge strane tog izložbenog hodnika teče niz slika iz 19. stoljeća, koje završavaju Bukovčevom slikom o bitelji Katalinić i Rendićevim mramorom, portretom Frana Kurelca. Nesporazum izložaka tu je vjerojatno najočitiji. Barok, taj veoma značajni stilski izraz, koji je doživio svoj vrhunac u Sloveniji i sjevernom dijelu Hrvatske, te odjek dijelom u Vojvodini, izraz koji je u neznatnoj retardaciji slijedio umjetničke tokove srednje Evrope, iako je prezentiran dobro odabranim materijalom, ostao je neizražajan kao vrijednost u cjelini. Njegovo vizuelno vezanje sa slikarstvom 19. stoljeća ima stanovitu logičnu bazu, samo ne u konfrontaciji koja je stvorena. Možda je izložke trebalo osmisliti stvaranjem cjeline u kojoj bi se osjetio taj barokni »Gesamtkunstwerk«, makar i bez arhitekture. Ovako su manje asocijativne cjeline, s potpuno odvojenim umjetničkim obrtom, sa slikarstvom klasicizma i bidermajera vizuelno povezanim, ostavile slabiji dojam. Nije nastao višak vrijednosti u međusobnom dodiru izložaka. Barok nije pokazao svoj puni sjaj.

Što reći o umjetnosti 20. stoljeća koja zauzima drugi kat Velike dvorane? Može se reći da deviza »100 umjetnika 100 slika«, gotovo po vlastitom izboru autora, nije bila nikakva garancija za uspješno prezentiranje naše suvremene umjetnosti, bez obzira na to što je ona u danom trenutku, zbog svega što se oko te selekcije događalo, vjerojatno bila jedino ostvarljivo rješenje. Potpuno je uzaludno ulaziti u analizu kriterija, bilo prisutnih autora, bilo odabranih djela. Bilo bi neusporedivo prihvatljivije da su kriterije i koncepciju diktirale same vrijednosti i tokovi suvremene umjetnosti u nas, prezentirani djelima koja imaju već antologijski karakter. Trebalo je da djela odrede prijelomne trenutke, grupirana u suvremene pravce, po afinitetima okupljanja i nastanka. Trebalo je stvoriti jedinstvo u toj raznolikosti, afirmirati nacionalne umjetničke tokove na način koji bi pokazao njihove posebnosti i po-

vezanosti. Umjesto toga stvorena je šarolika igra, vrijedna kao kolaž koji govori da u Jugoslaviji postoji suvremeni način likovnog mišljenja i izražavanja. Što iznad toga? Malo ili gotovo ništa. Čak se i pojedinačne vrijednosti često ne doživljavaju ili gube u neadekvatnom međusobnom kontaktu, u amalgamiranju koje ih neutralizira. Šteta je zaključiti prikaz o izložbi takvim dojmovima, jer ona to, gledajući u cjelini, ipak ne zaslužuje. Ona je plod izuzetnog napora jedne sredine i njezinih nacionalnih kultura da pokažu svoje mjesto u kulturi starog kontinenta. Pokušaj je to da se po prvi put predstavi svijetu mnogoznačnost i širina umjetničkog izražavanja na ovom tlu kroz stoljeća. Iako nisu posebno naglašene, nego uključene u realne povijesne kulturne krugove, afirmirane su nacionalne kulture naroda Jugoslavije. Utvrđeno je pravo mjesto, pravi kulturno-povijesni i umjetnički zemljovid ovoga tla na kome istodobno žive bizantski i romanički, te kasnije gotički i renesansni svijet, barok i islamska umjetnost. Predstavljena su najvrednija djela svih nacionalnih kultura (prirodno je da je kriterij izbora bio donekle subjektivan, autorski) podržavajući i kreirajući osnovnu ideju izložbe — raznolikost i kompleksnost kulturno-povijesnih i umjetničkih zbivanja na jedinstvenom tlu današnje Jugoslavije.

Gledano u tom kontekstu, osnovna informativna sredstva izložbe, pozivnica, katalog i plakat, na kojima se kao jedini motiv nalazi ikona bizantskog kulturnog kruga, stoje u potpunom raskoraku s osnovnom idejom izložbe. Tako se bizantski kulturni krug i bizantska komponenta, ne samo na izložbi nego i u kulturi i umjetnosti na tlu Jugoslavije kroz stoljeća, predstavljaju kulturnoj javnosti svijeta kao dominantni faktor, podržavajući time staru tezu koja je do danas, prije ove izložbe, gotovo identificirala kulturu naroda Jugoslavije s bizantskim kulturnim krugom. Simbol izložbe, likovno rješenje plakata i naslovna stranica kataloga trebalo je da budu idejno potpuno sukladni s karakterom izložbe, trebalo je da izražavaju kom-

pleksnost kultura na tom tlu, prepletanje njihovih tokova i interakciju vrijednosti.

Na kraju bi trebalo zaželjati da ova izložba bude poticaj da sličnim izložbama pojedinih kulturnih krugova i razdoblja potkrijepimo dojam i učvrstimo spoznaju o nama izvan naših granica. Ujedno bi trebalo nastojati da se tako organizirane izložbe, počevši od ove, prikažu i našoj publici kako bi se i u nas razvijala svijest o vlastitoj vrijednosti — da ne bi trebala putovati u Pariz radi stvaranja cjelovitijeg suda o sebi.*

* Tekst je dovršen prije odluke o prenošenju izložbe u Jugoslaviju.